

Nenad KNEŽEVIĆ¹

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

NOVO ČITANJE ŽENSKIH LIKOVA ANTIČKOG MITA

(Svetlana Slapšak, *Antička miturgija: žene*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2013)

Nakon naslova *Ženske ikone antičkog sveta*, objavljenog 2006. godine, Svetlana Slapšak nas svojom najnovijom knjigom ponovo vraća antici. Autorka piše kroz optiku originalnog i znakovitog pojma *miturgija* koji uvodi već u samom naslovu. Termin poslednjih godina polako ulazi u rečnik istraživanja mita, pre svega u recentnoj literaturi sa francuskog i italijanskog govornog područja, dobrim delom upravo ličnim zalaganjem autorke. Direktno bi se mogao prevesti kao „mitotvorstvo”, reč koja je u južnoslovenskim jezicima odavno već u upotrebi. Slapšak se u svom pristupu antičkoj miturgiji oslanja na francusku školu, navodeći kao svoje glavne učitelje Rolana Barta (Roland Barthes) i Žan-Pjera Vernana (Jean-Pierre Vernant). Već je pominjanje Barta indikativno za smer u kome ide ovakva vrsta istraživanja: njegov je uvid da iza mita stoji ideološka pozadina koja mu daje značenje i tim putem oblikuje našu percepciju stvarnosti. Bart se, svakako, bavio savremenim mitovima, služeći se analizom kulturnih proizvoda 20. veka i načinima njihove eksploatacije u ideološke svrhe, ali njegov teorijski pristup je ujedno otvorio nove mogućnosti analize mitova klasične starine.

Knjiga se uglavnom bavi grčkom mitologijom, uz kraće osvrtne na rimsku i druge kulture Sredozemlja. Kroz pedeset i pet kraćih poglavlja-odrednica, autorka nas upoznaje sa imaginarijumom antičkog mita koji često biva zapostavljan – sa mitološkim (ili mitologizovanim) likovima žena. Neki od njih su, barem u izvesnoj formi, prepoznatljiviji i u savremenoj kulturi, poput

---

1 E-mail: nenad.knezevic@aol.com

Atene, Muza ili Helene. Autorka, međutim, težište stavlja na manje poznata imena, od kojih su neka već i u antici smatrana pradavnim a čiji koreni i prvobitno kultno značenje sežu duboko u preistoriju. Velika prednost knjige jeste upravo u ukazivanju na različite stratume mita i njegovu evoluciju. Antičko pripovedanje poprima različite obrise i može služiti u različite svrhe u različitim periodima. Ponekad je $\mu\theta\omicron\varsigma$ doista tek fiktivna priča, deo narativnog repertoara društva pre pojave pismenosti, sa elementima koje prepoznajemo i u današnjoj industriji zabave. Ponekad predstavlja aistorijsku svetu priču koja, premda van domašaja historiografske verifikacije, prenosi religijske predstave o fundamentalnim pitanjima života i smrti. A ponekad predstavlja neposrednu ideološku poruku kojom se normira život u polis, noseći vidljive tragove onoga što autorka na više mesta u knjizi strogo imenuje cenzurom.

Ne bi bilo preterano reći da se složenost antičkog mita sastoji u isprepletenosti pomenutih različitih aspekata. Već u prvoj odrednici, posvećenoj Amazonkama, autorka ukazuje na potpuno fiktivnu prirodu tog poznatog mita i njegovu ideološku pozadinu u potrebi za rodnim normiranjem odnosa u polis. Amazonke su takođe aistorijske, geografski locirane u različite rubne delove antičkog sveta; predmet koliko omraze, toliko i fascinacije; simbolički prikaz varvarskog Drugog, ali i žene kao divljine koju treba ukrotiti; odsjaj stare fantazije o zastrašujućoj matrijarhalnoj kulturi koja iz ponora preistorije i dalje preti poretku otaca. Autorku interesuje sam antički mit, ali ništa manje njegova reciklaža u potonjim vekovima: kada su evropski osvajači otkrili neprohodna prostranstva Južne Amerike, prozvali su ih upravo Amazonijom. Autorka sistem po kome je došlo do ovakvog imenovanja naziva nerazumljivim (Slapšak 2013, 17), premda se on zapravo doima predvidljivim: korpus mitoloških predstava kontinuirano se prenosio od antike preko srednjeg veka, tvoreći zgodnu kolekciju *ready-made* pojmova i literarnih predstava. Navodno je konkistador Fransisko de Oreljana (Francisco de Orellana) Amazoniji dao to ime nakon okršaja sa divljim plemenima u kojima su učestvovala i žene-ratnice (Aikhenvald 2011, 2).

Nešto drugačiji od Amazonki jeste primer ličnosti koje se mogu smatrati istorijskim, poput Aspazije, najčešće opisivane kao čuvene atinske hetere i ljubavnice atinskog državnika Perikla. Pokazujući konstrukciju mitologizacije,

autorka nas upućuje na relevantne antičke pisce, Platona i Aristofana koji su u žanrovski različitim formama instrumentalizovali lik Aspazije radi politički motivisane kritike Perikla, zatim i na kasnije pisce kod kojih Aspazija poprima drugačija značenja, nanovo ispisivana u skladu sa aktuelnim ideološkim nalogom, od kurve i zavodnice do pokroviteljice umetnosti. Slapšak konstatuje da nakon svega, Aspazija ostaje „tekst koji svako koristi kako želi” (Slapšak 2013, 41). Ovde mit nije ni istorijski utemeljena priča niti puka fikcija, već medij za prenošenje ideološke poruke. Autorka sumnja da je Aspazija uopšte ikada i postojala. Ako i jeste, već je u antici njen stvarni lik izbrisan a ime preuzeto kao okvir unutar koga je, kao na antičkoj voštanoj tablici – tom jeftinom potrošnom materijalu – jednostavno moguće pisati i brisati u skladu sa tekućim potrebama. Međutim, na primeru Aspazije, umesto lamenta nad izgubljenom ženskom istorijom, autorka otkriva emancipatorski potencijal: „[c]enzura nad podacima iz pravog Aspazijinog života... ima svoje neočekivano naličje: u nju je moguće upisivati sasvim nova značenja” (ibid., 43). Dakle, i značenja kojima se savremenom polisu pripoveda neka nova, drugačija priča i nagoveštava novi početak. Tu smo već sasvim na terenu mitotvorstva čije se kreativne mogućnosti čine neograničenim.

Verovatno najstroženiji su mitološki likovi čija pozadina ostaje duboko u antičkom kultu i religiji. Najčešće komplikovanog porekla, ne nužno helenskog, ove žene antičkog mita svedoče o dubini patrijarhalne fascinacije i straha od ženskog iskustva, tako duboko i strogo odeljenog od života antičkog muškarca. Jedna od najtvrdokornijih i interkulturalno najrasprostranjenijih predstava o ženi jeste ona o veštici – liminalnom biću natprirodnih sposobnosti i magijskog delovanja, jednom nogom u ovozemaljskom, a drugom u onostranom, s onu stranu muškarcima spoznatljivog iskustva. Pišući o jednoj takvoj antičkoj protoveštici, boginji Hekati, autorka ujedno piše o ograničenim, ali moćnim domenima nad kojima je helenska žena imala stvarnu ili percipiranu kontrolu. Reč je o plodnosti i reprodukciji, ljubavi i zdravlju, ali i onome sa čime se u antičkom dualizmu žena takođe poistovećuje – o smrti. I na ovom primeru autorka nastoji da preko jednog antičkog mita uspostavi vezu sa kasnijim vekovima, osvrćući se na srednjovekovnu zabranu veštičarenja, koja je pak „utrl[a] put svim totalitarnim projektima kontrolisanja žena – i uopšte drugih i drugačijih – i za nekoliko vekova zaustavil[a] razvoj ginekologije, proučavanja

ženskog organizma i lečenja bolesti polnih i reproduktivnih organa” (ibid., 91). Knjiga sadrži osvrtne i na brojne druge zastrašujuće žene antičkih mitova, čudovišta, ubice i mračne htonske boginje, otkrivajući jedan svet ispunjen zebnjom od ženskosti.

Jedno poglavlje nije posvećeno ženskom liku već geografskoj lokaciji – ostrvu Lezbos, danas zasićenom značenjima koja u antici nije imalo. No, upravo na takvom primeru miturgijske intervencije postaju sasvim transparentne, govoreći više o vrednostima vremena u kome su nastale, nego o samoj antici. Tako se iz oskudnih biografskih podataka o pesnikinji Sapfo, njenoj poeziji i školi za devojke razvila fantazija o homoerotskoj zajednici žena u kojoj muškarci ne igraju nikakvu naročitu ulogu. Štaviše, u toj insularnoj mitopoetskoj komuni oni nisu ni prisutni, poput inverzne refleksije na Atinu, iz čijeg su političkog života žene bile u potpunosti isključene. Utopijski ženski Lezbos spram predstave o utemeljenoj zajednici atinskih muškaraca, izniklih iz same atičke zemlje? Poput nekih čitanja Platonove *Države* u kojima se filozofova vizija ne tumači kao utopija, već kao najstrašnija distopijska noćna mora (Đergović Joksimović 2009, 18), i mit o Lezbosu može imati sasvim različita tumačenja. Čak i mimo miturgijskog upisa novog sadržaja, već i sama recepcija postojećeg vodi u sasvim različitim pravcima.

Kao što je pomenuto, Svetlana Slapšak se u ovoj knjizi bavi pre svega helenskim mitovima, ali izvesnu pažnju posvećuje i rimskim. O rimskom religijskom sinkretizmu mnogo je pisano, a i na ovom mestu autorka ukazuje na raznovrsno poreklo rimskih božanstava i njihovu hibridnu narav. Pre nego imitacija, rimsku kulturu odlikovala je vanredna sposobnost apsorpcije uticaja sa najrazličitijih strana i rekonceptualizacije sopstvenog nasleđa. I na primerima u knjizi navedenih božanstava jasno se ocrtava rimski religijski mozaik: povezivanje etrurskih, italskih, grčkih, kartaginskih i drugih uticaja u jedan otvoreni verski poredak. Iako primećuje da se rimska mitologija neopravdano stavlja na drugo mesto, kao kakva izvedenica ili puka imitacija navodno superiornijih grčkih ideja, autorka možda nehotice i sama nastavlja tu praksu: vrlo kratko poglavlje o rimskim boginjama sadrži pedesetak imena, od kojih je nekima posvećeno manje od jednog retka. Ipak, taj kratak pregled dovoljan je da potcrta jednu značajnu osobinu rimskih ženskih božanstava u

odnosu na muška: većinom su se ticala rimskih žena i njihovih svakodnevnih potreba, preuzimajući sasvim konkretizovane funkcije. Opravdano, autorka to naziva polnom razlikom među rimskim božanstvima (Slapšak 2013, 251). Ovde se srećemo sa svetom božanstava koja su uključena u intimne aspekte svakodnevnog života, telesnih praksi i zdravstvenih briga, pre svega žena, sa Fornaks, boginjom hleba i pećnice, Fluonijom, pomoćnicom u slučajevima preobilnog menstrualnog krvarenja, zatim sa više božanstava zaduženih za naročite aspekte trudnoće, porođaja i zdravlja, poput Osipage, Meditrine ili Orbone. Na osnovu njihovih funkcija možemo da steknemo uvide u takođe zapostavljane strane antičke istorije – istoriju privatnog života i kulturalnu istoriju tela. Iako se često pravi dramatičan rez između paganskog antičkog religijskog iskustva i potonjeg hrišćanskog, zanimljivo je uočiti sličnu „specijalizaciju“ hrišćanskih svetaca i svetica koja svedoči o antropološkoj konstanti uzdanja u nevidljivi svet dobrohotnih sila, ne samo kada se radi o krupnim životnim pitanjima, već i o najsitnijim detaljima svakodnevice, na šta autorka takođe ukazuje.

Pišući o višeslojnim, polisemičnim ženskim likovima antičkih mitova, Svetlana Slapšak knjigom *Antička miturgija: žene*, pruža važan doprinos klasičnoj filologiji i feminističkim studijama antike, a njene uzgredne opservacije na savremene teme, poput evropskog identiteta, predrasuda ili prirode demokratije, predstavljaju inspirativan društveni komentar. S nestrpljenjem očekujemo sledeći naslov, najavljen u uvodu ove knjige, koji bi trebalo da se bavi muškarcima, ali i životinjama, biljkama i mestima.

LITERATURA

Aikhenvald, Alexandra Y. 2011. *Languages of the Amazon*. Oxford: Oxford University Press.

Bart, Rolan. 2013. *Mitologije*. Beograd: Karpos.

Dergović Joksimović, Zorica. 2009. *Utopija: Alternativna istorija*. Beograd: Geopoetika.

Slapšak, Svetlana. 2006. *Ženske ikone antičkog sveta*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Slapšak, Svetlana. 2013. *Antička miturgija: žene*. Beograd: Biblioteka XX vek.